

Nərimançılıq 1920-ci illərdən başlayaraq doktor Nəriman Nərimanovun Komissarlar Şurası sədri olduğu zamanlarda "Nərimançılıq" adı altında millətçi bir qrupun meydana çıxdığını eşitməyən çox az idi.

Lakin Nərimançılıq doğrudan da millətçilikmi? Yəni orijinal bir nəzəriyyəmi? Bunu indiyə qədər aydınlaşdırma biləcək bir ədəbiyyata rast gəlmədiyimizdən nərimançılığın tutduğu mövqə təyin edilə bilməmişdi.

Elə zənn edirəm ki, mənim Nəriman haqqındakı xatirələrim nərimançılığın nə olduğu barəsində zəngin bir materialdır ki, bu material Azərbaycan tarixini yazanlar üçün də qiymətlidir.

Mən 1918-ci illərə qədər doktor Nəriman Nərimanovla onun əsərləri vasitəsilə tanış olmuşdum. Lakin 18-ci illərdə sürgündən (Saritsin) Həştərxana qayıtdığım zaman onunla yaxından tanış olmuşdum. Mən hələ Həştərxanda olduğum zamanlar Nərimanovla etdiyim söhbətlər nəticəsində onun əqidə və düşüncəsində mürəkkəb bir fikrin böyüdüyünü və onu rahatsız etdiyini hiss edirdim.

Buna görə də mən doktor Nərimanovu millətçi, liberal burjuaziya ziyalı, avam və siyasət anlamayan bir şəxsiyyət kimi göstərənlərin heç birisi ilə razılaşmırdım.

Mən Bakıda Ordubaddakı məktəb yoldaşım İbrahim Əbilovla görüşüb Nərimanın görüşünə getmək istədiyimi xəbər verdim. Çünki o, Bakı sovetləşəndən sonra Moskvadan təzəcə gəlmişdi. Əbilov da bu arzuda olduğunu bildirdi.

Gündüz saat 11-də icazə alıb doktorun qəbul salonuna getdik. O bizi olduqca gülər bir üzlə qəbul etdi. Rəsmi qəbuldan sonra doktorun əmri olmadan bizə çay gətirdilər. Bu əsnada buzovnalı molla Mirzə Əlinin görüşə gəldiyini xəbər verdilər. Doktor onun gəlməsinə icazə verdi. O içəri girən kimi doktoru qucaqlayıb öpdü, doktor da onu çox səmimiyyətlə öpdü. Mən inqilab rəhbər ilə bir nəfər mollaın əlaqəsində olan bu qədər səmimiyyətə təəccüb etdim.

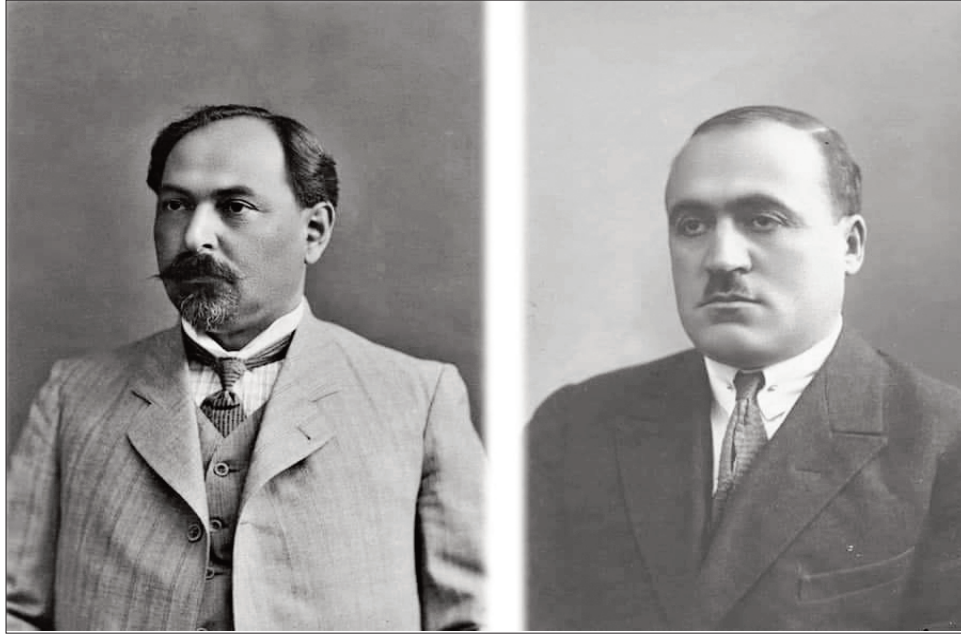
Görüşə gələnlər çox idi. Söhbət oradan-buradan idi. Saat 4-ə qədər oturub qalxdıq. Çünki Nəriman tez-tez saatına baxırdı. Hamı ayaq üstündə idi. O mənim çiyimdən basıb:

– Otur. Səninlə Həştərxanda yarımçıq qoyduğumuz söhbəti bu gündən etibarən davam etdirməliyik! – dedi. Mən Əbilovla vidalaşmış otururdum.

Nahar gətirdilər. Süfrə o qədər də zəngin və yağlı süfrə deyildi. Mən heç də təəccüb etmədim. Çünki Nəriman şöhrətpərəst olduğuna baxmayaraq tənənə və dəbdəbə sevən adam deyildi. Mən söhbətin əsas mövzuya gəlməsinə tələsirdim. Onun qəlbində hiss etdiyim toxumun göyərən-göyər-məməsini öyrənməyə çalışdım. Söhbətlər nəticəsində onun Həştərxanda gördüyüm Nəriman olmadığını və onun tamamilə dəyişdiyini hiss etdim. Lakin o yenə də Həştərxanda olduğu kimi kommunist olduğunu tez-tez təkrar edirdi. Buna baxmayaraq o,

NƏRİMANÇILIQ

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda M.S.Ordubadinin "Nərimançılıq" adlı xatirəsi saxlanılır.

kommunizm məsələlərində bir çox mürəkkəb və qarmaqarışq fikirlər meydana atırdı.

Onun bütün bəhsləri özünün təzə bir əqidə müəssisi olduğunu göstərirdi. Nəriman deyirdi ki, xalqların irq və adətləri müxtəlif olduğu kimi, düşüncə və zehniyyətləri də bir-birindən ayrılır. O isbat etmək istəyirdi ki, hər mədə hər bir qidanı həzm edə bilməz. Buna görə də Nəriman öz nəzəriyyəsinə kommunisti şərqləşdirməyi təklif edirdi. Yaxud o, Şərq məxsus bir kommunizm tərtib etməyi düşünürdü. Onun nəzəriyyəsinə kommunizm ilə islamiyyəti bərabərlik fikri mühüm bir yer tuturdu.

Nərimançılıq eyni zamanda siniflərin təsviyyə etmək məsələsini kommunizm ilə burjuaziyanı bərabərliklə həll etmək istəyirdi. Lakin nərimançılıq bu fikirlə bərabər başqa bir fikir də meydana atmışdı. O deyirdi: "Dünyada bir əqidənin hakim olması milliyətin orijinallığını itirmək deməkdir. Çünki əqidənin milli adət və milli mədəniyyət üzərində böyük bir təsiri ola bilər". Nərimançılıq sosializm və kommunizmə sinfi mübarizə yolları ilə deyil, bərabərlik yolları ilə getməyi tövsiyə edirdi. Lakin o bu qədər müxtəlif və bir-birinə zidd olan fikirləri vahid bir qəlibə salmağı bacarmırdı, o həmişə düşünür və çapalayrdı. Hərdən də bir köməkçisizliyindən şikayət edərək: – Məni anlayan yoxdur – deyirdi. Ancaq nərimançılığı bir nəzəriyyə olaraq təhlil etdiyi zaman millətçiliyin qarmaqarışq və mürəkkəb bir şəkli olduğunu görə bilirik.

Nərimançılıq bir xülyadan ibarət olsa belə o özlüyündə çox qərib bir nəzəriyyə idi. Doktor Nəriman bütün ziyalı təbəqəni öz ətrafında mərkəzləşdirmişdi. Buna görə də nərimançılığa olan bir hücum avam xalq tərəfindən Azərbaycan xalqına olan bir hücum kimi mənə edilirdi. Nəriman öz nəzəriyyəsi ilə sovet üsul-idarəsindən razı qalmayanları da öz

tərəfinə çəkmişdi. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, millətçiliyə təzə qan aşılamaq istəyən bu nəzəriyyə nərimançılar tərəfindən müxtəlif məzmunlarda işlədilir.

Nərimançılardan Dadaş Bünyadzadə, İsrəfilbəyov, Qədirli və daxiliyyə komissarı Həmid Sultanov və sairələri nərimançılıqla şöhrət tapsa belə, bu nəzəriyyənin nədən ibarət olduğunu anlamırdılar. Onlar ancaq bir qrupa ayrılaraq Mərkəzi Komitəyə və Bakı komitələrinin işlərinə əngəl törədirdilər. Mən elə zənn edirdim ki, Nərimanın qrupuna qarşı mübarizə aparın Ruhulla Axundov, Əliheydər Qarayev, Həbib Cəbiyev, Mirzədavud Hüseynov, Qəzənfər Musabəyov və sairələri də Mərkəzi Komitənin mənafeyini müdafiə üçün mübarizə aparırdılar. Onların mübarizələrinin əsas mündərcəti Nəriman Nərimanovu komissarlar şurası sədrliyindən atmaq, onun yerinə Mirzədavud Hüseynov və Musabəyovlardan birini təyin etməkdən ibarət idi.

Nərimanov düşmənlərinə qarşı hər cür silahdan istifadə edirdi. O, düşmənlərinin Levon Mirzoyan tərəfindən müdafiə olduğunu bilməmiş deyildi. Buna görə də birinci növbədə Mirzoyanı həcv etdirir və tək-tək hökumət üzvlərini ifşa etməyə çalışırdı. Lakin buna baxmayaraq Nərimançılığın mövqeyi o qədər də möhkəm deyildi. Çünki bu qrupun görkəmli üzvlərindən Dadaş Bünyadzadənin Nərimanovla axıra qədər həmfikir olacağına etibar yox idi. O, lazım gəldiyi zaman Nərimanovu çox ucuz sata bilərdi. Mərkəzi Komitənin təşəbbüsü nəticəsində Həbib Cəbiyev, Ruhulla Axundov və Mirzədavud Hüseynov ümumittifaq Mərkəzi Komitəsi tərəfindən Moskvaya çağırıldı. Lakin bu çağırış nərimançılığın qalib gəlməsi kimi mənə edilməməli idi. Çünki partiya bu nəzəriyyəni məhv etmək üçün bütün qüvvəsini sərf edirdi. Nərimançılığı

tövsiyə etmək işinə başlanmışdı. Dadaş Bünyadzadə Nərimanı aralıqda tək buraxıb Mirzoyan tərəfinə keçmiş, Həmid Sultanov isə öz müavini Siviridov ilə apardığı mübarizə nəticəsində daxiliyyə komissarlığından götürülüb İran Ədalət Partiyasının katibi təyin edilmişdi.

Nəhayət, doktor Nəriman tərksilah edildi. O, razı qalmadığı işlər barəsində Moskvaya uzun bir məruzə məktubu göndərməyi qərara aldı. Məruzə məktubunda yazılan məsələləri yoxlamaq üçün məktub Azərbaycan Mərkəzi Komitəsinə göndərilmişdi. Mərkəzi Komitədə də Mirzoyan idi. Məktubda yazılan narazılıqlar da Mirzoyanın əleyhinə idi. Buna görə də məruzə məktubunu müzakirə etmək işini bir firqə təhqiqatı kimi aparmayaraq Nərimanov üzərində bir məhkəmə prosesi qurdular.

Bu prosədə mən özüm də iştirak edirdim. Orada məktubda yazılan məsələlərin doğru olub-olmaması təhqiq edilmədi. Burada ancaq məktub yazılması işinin siyasi bir səhv olduğunu meydana atmışdılar. Nəticədə bəziləri Nərimanın partiyadan qovulmasını təklif etdilər. İran kommunistlərindən Ağzadələr yuxarıdakı təkliflərlə razılaşmadılar. Onlar Nərimanın güllələnməsini təklif etdilər. Bu hadisə məni o qədər də təəccübləndirmədi. Çünki Nəriman əleyhinə düzələn qrupu Levon Mirzoyan idarə edirdi. O hər nə cürə olursa Nərimanı ifşa etməli və nüfuzunu düşürməli idi. Məni təəccübə gətirən bir şey varsa o da Dadaş Bünyadzadənin Nəriman əleyhinə səs verməsi idi. Bu hadisədən sonra Nərimanla iki kərə də görüşdüm. O, başına gələn hadisələrdən şikayət etmirdi. Bunun faydasız olduğunu anlayırdı. O, Azərbaycanda işləyə bilməyəcəyini yəqin etmişdi. O ancaq Azərbaycandakı son görüşümüzdə Dadaş Bünyadzadənin satqınlığından şikayətlənirdi. Moskvada çalışdığı zaman Zaqafqaziya qurultayına gəlmişdi. Tiflisdən qayıdıb Bakıya gələrkən onunla bir kərə də görüşdük. Qurultayda ona söz verməmişdilər. O bunu böyük təhqir hesab edirdi. Hətta bu hadisə onun səhhətinə də fəna təsir bağışlamışdı, ürək xəstəliyi şiddət etmişdi. Nəhayət o Moskvaya gedəndən bir az sonra ürək xəstəliyindən öldüyünü eşitdim.

M.S.ORDUBADİ.
Azərbaycan Elmlər Akademiyasının
Əlyazmalar İnstitutu,
arxiv 16, g.55 (458).